

Goran Skrobonja

SVA
TESLINA
DECA

■ Laguna ■

Copyright © 2013, Goran Skrobonja
Copyright © 2013 ovog izdanja, LAGUNA

Ilustracije: Igor Kordej
Dokumentarni prilozi: Rastko Ćirić

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

SVA
TESLINA
DECA

SADRŽAJ

PRVI DEO	9
Prolog	13
1. Cantarella! Cantarella!	19
2. Bukagije, špediter i američki strip: Beograd 1909/1919.	40
3. Prvi srpski klub za gospodu: Beograd, jun 1919.	54
4. Titanija: Istra, februar 1915..	64
5. Prazni ljudi, bivši ljudi: Jadran, Indijski okean, Južno kinesko more, 1915.	87
DRUGI DEO	155
6. Metak s njegovim imenom: Beograd, jun 1919.. . . .	159
7. Deset godina kasnije, četiri godine kasnije: Beograd, jun 1919.	176
8. Pesnica večnog proleća: Hongkong, 1915–1916.	206

TREĆI DEO	289
9. Sva Teslina deca: Beograd, jun 1919.	291
10. Savršeno oružje: Sumatra, Malezija, 1916.	326
11. Pet prstiju smrti: Beograd, jun 1919.	385
12. Zaplovimo morem svetova: Beograd, jun 1919.	407
Epilog	455
Izjave zahvalnosti	467
DODATAK: Piščeve napomene:	469
Osnovne geopolitičke i istorijske premise.	470
Istorijski likovi, mesta i situacije	471
Transkripcija kineskih izraza i naziva	474
Značajni izvori i uticaji	475
O autoru	477
O ilustratorima	478

ИНОСТРАНЕ ВЕСТИ

Титаник упловио у Њујоршку луку!

Њујорк, 17. април – Данас је у Њујоршку луку упловио највећи и најлукузнији прекоокеански брод компаније „Џајт Стар Лајн“ која се већ дичи изванредним бродом „Олимпијк“ у својој флоту. „Титаник“ је из енглеске луке Саутхемптон испловио 10. априла и превезао до Американе Уније више од 2.200 путника. Међу тим путницима били су и неки од најмлађијих људи на свету, попут Џона Џејкоба Астора IV, који је путовао са својом невестом. Поред путника из прве класе који су пловидбу провели у лукузу какав досад није могао да им пружи ништа једна прекоокеанска лађа, „Титаник“ је превезао и многе исељенике из Велике Британије, Ирске и Скандинавије који су пошљи да себи пронађу нови живот у Америци.

Капетан Едвард Смит изјавио је за наш лист да је брод пројектован тако да пружи путницима највећи могући комфор, са гимнастичком салом, басеном за пливање, првокласним ресторанима и пространим кабинама. Путницима је на распалагану био и моћан безжични телеграф, а посебно је важно напоменути да је лађа опремљена новим безбедносним елементима као што су непропусне коморе и заштитна врата која се могу активирати из даљине.

После поласка из Саутхемптона, „Титаник“ је свратио у француску луку Шербур, а потом и у Квинстаун у Ирској пре него што је запловио на запад према Њујорку. Како је изјавио капетан Смит, путовање је протекло без узбуђења, осим

што је четвртог дана, око 600 км јужно од Њуфаундленда, лађа благовремено избегла опасну ситуацију, захваљујући присебности њеног првог официра, Чарлса Лајтхолера.

Када је стигао у Њујорк, „Титаник“ је дочекан ердчним добродошницом и маса света се сјатила у луку да погледа како реморкери вуку огроман брод уз раскошан ватромет, блех-музику и кишу конфета. Господин Џозеф Брјуе Исмеј, председник компаније „Џајт Стар Лајн“, изјавио је за наше читаоце да ће ова компанија, после успешног девичанског путовања „Титаника“, одмах приступити грађњи његове сестре близанаке по имену „Титанија“, једнако велике и лукузне лађе која ће редовно саобраћати на линији између Западне Европе и Далеког Истока.

– Од нашег извештача, г. С. Рибникара

Бугари звецкају оружјем

Димитровград, Београд, 18. април – Напетост на граници са Бугарском и даље се не смањује. Становници пограничног појаса већ су евакуисали села и засеке у које су патроле бугарске војске већ неколико ноћи заредом упадале и чиниле разне зулуме каквих би се чак и Турци постидели. Пашићева влада и даље ћути, али је зато војвода Радомир Путник незванично рекао на пријему одржаном прошлог понедељка у београдском „Првом клубу за господу“ како је рат са Бугарима неминован, те се у наступајућим данима може очекивати мобилизација. Шеф контрабавештајне службе српске војске, пуковник Апис, није желео да за наш лист коментарише ову напету и сложenu ситуацију.

ОД СЛЕДЕЋЕГ ПЕТКА, У „НОВИНАМА СЕРБСКИМ“ НОВИ СЕРИАЛ АМЕРИКАНСКОГ КОМичНОГ СТРИПА „АНКА СИРОТАНКА!“ НЕ ПРОПУСТИТЕ ДА НАБАВИТЕ СВОЈ ПРИМЕРАК!

ГРАНД ХОТЕЛ ПЕТРОГРАД код Железничке станице

Нов хотел првог реда на одличном месту са 40 елегантно намештених соба и салона. Цене соба од 3 дина, па на више. Совестиво електрично осветљење и електрични лифт (успелача), парно грејање. Елегантна кафана, ресторација и тераса. Српска и француска кујна. – ОДЛИЧНА ПИБА – Цене умерене

PRVI DEO

Ova rasprava o uticaju tzv. „Afere Plank“ na kasnije, po Balkan i svet sudbonosne događaje, koju sam imao čast podneti S. k. akademiji kao svoju pristupnu besedu, nije samo rasprava iz političke nego i iz društvene istorije. Zbog toga u njoj se ne govori o svima važnijim događajima i svima važnijim ljudima vremena vladavine poslednjeg Sinđelića, nego samo o onim događajima i samo o onim ljudima koji su mogli biti od uticaja na naš društveni i državni razvitak. Uopšte, o političkim događajima i ličnostima govori se samo uzgred; glavna je pažnja obraćena na političke ideje, političke stranke ili grupe a, naročito, na političke ustanove – te stav svih njih prema ulozi Nikole Tesle i njegovom prisustvu u sveopštem društvenom životu zemlje.

Glavna građa za ovaj period naše društvene istorije leži u protokolima i stenografskim beleškama Narodne skupštine i u političkim listovima, domaćim i stranim. Neobjavljene dokumente koji su mi bili dostupni naveo sam u primedbama. Od njih su najvažniji: izveštaji austrougarskog i nemačkog konsula (njihovi prepisi u arhivi S. k. akademije);

prepiska između našega Ministarstva inostranih dela i naših zastupništava na strani (u arhivi Ministarstva inostranih dela); hartije kralja Stevana III (u Državnoj arhivi); prepiska Jovana Ristića sa našim carigradskim i hongkonškim zastupnikom Filipom Hristićem odn. Đorđem Milivojevićem (u arhivi S. k. akademije); hartije Milosava Protića, našeg izaslanika kod ruske vlade (kod njegovog unuka Milana M. Kr. Đorđevića); dnevnik Tase Milenkovića (u arhivi S. k. policije); hartije pukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa (u arhivi Tajne službe); pisma rektora Jovana Cvijića (arhiv Beogradskog univerziteta); te konačno hartije Nikole Tesle (arhiv Teslinog muzeja u Beogradu).

Živimo u burno doba velikih naučnih dostignuća i strašnih vojnopolitičkih poduhvata i pustolovina. Naša društvena istorija je o prekretnici veka bila ujedno i na civilizacijskoj prekretnici, kada smo se morali odlučiti za prosvetiteljstvo ili tradiciju, nauku ili zatucanost, razvoj ili tavorenje. Pokazala se kao dalekovida i dalekosežna odluka Nj. k. v. Stevana III da u srpskom prestonom gradu ukaže gostoprimstvo naučniku čija je vizija celome čovečanstvu, a i našem društvu kao jednom njegovom malenom delu, otvarala put u budućnost neslućenog napretka. Stoga nimalo ne čudi to da su se oči celoga sveta okrenule prema Balkanu kada su *Laboratorije Tesla* otvorile svoje naučne kabinete i proizvodne hale u Beogradu. I jednako ne sme da nas čudi što neke od tih očiju nisu prema nama gledale s najboljim namerama...

(S. Jovanović, *Afera Plank i moderna srpska država: Predgovor*, Srpska kraljevska akademija, 1924, štampano u Državnoj štampariji Kraljevine Srbije)

PROLOG

Maks Plank je bio prinuđen da se pridrži za svoj laboratorijski sto kako ne bi pao na čist, gumom prekriven antistatički pod.

Mašio se naslepo naslona stolice, ne skidajući pogled s površine stola, privukao je, i onda teško seo na nju. Prešao je rukom preko čele i dvaput nervozno stegnuo pesnice zagledan netremice u predmete koji su sada ležali na crnoj ploči.

Negde između ushićenja i očajanja, pomislio je kako mu je konačno uspelo.

Prošle godine, kada je od Nobelovog komiteta dobio nagradu za dostignuća na polju teorijske fizike, setio se svog starog profesora iz gimnazije *Maksimilijan* matematičara Hermana Milera, koji ga je uveo u svet astronomije i mehanike. Sada, međutim, nije mislio na njega, niti na druge profesore ili saradnike s kojima je gorljivo raspravljao o kvantnoj teoriji: u glavi su mu bili deda i pradeda po ocu – obojica svojevremeno profesori teologije u Getingenu. Šta bi mu oni rekli u ovom trenutku? Kako bi reagovali kada bi im rekao, i dokazao, da je čovek prešao poslednji stepenik i postao ravan Bogu?

Osmehnuo se nervozno i drhtavim prstima stegao bradu i obraze, zagladio brkove. Nije bio ni svestan toga da mu podrhtavaju usne.

Ustao je, krutih udova, i osetio bol u leđima. Ali sada kostobolja, koja je inače povremeno umela da bude nepodnošljiva, bila je tek bezazleno, daleko tištanje. Prišao je metalnom ormariću u uglu prostorije, ispod zidne električne lampe, i obazrivo se sagnuo da izvadi iz njega tešku kristalnu bocu punu tamnosmeđe tečnosti. Nasuo je sebi čašicu sladunjavog likera koji je pio veoma retko, u posebnim okolnostima. Iskapio ju je, zažmurio, udahnuo duboko i sipao ponovo.

Kada su ga jednom novinari pitali veruje li u Boga, Plank je odgovorio da posvemašnja materija potiče i postoji samo zahvaljujući sili koja izaziva vibraciju čestice atoma i drži na okupu taj minijaturni atomski sunčev sistem, te se mora pretpostaviti da iza te sile stoji neki svestan i inteligentan um. Za Planka je um bio matrica svega. Neki su tu njegovu izjavu protumačili kao priznanje da je jedan od najvećih svetskih naučnika zapravo religiozan, dok su drugi govorili kako on tim rečima huli na Boga i dokazuje da je okoreli ateista.

Sada... posle ove večeri... sva ta pitanja i dileme izgubile su smisao.

Odložio je čašicu na ormarić i ponovo se zagledao u predmete na stolu, okružene prototipom uređaja za čije su mu konstruisanje bile potrebne godine, još od sudbonosne Solvejske konferencije u Briselu, kada se upoznao s Ajnštajnom. Iako u duši konzervativan i nesklon novitetima i spekulacijama, Plank nije mogao pobiti Ajnštajnovu logiku i argumente; bio je to onaj prelomni trenutak kada je s polja teorijske fizike stupio u područje njene praktične primene. Profesura na Berlinskom univerzitetu omogućila mu

je potom da izgradi ovu udobnu i malu eksperimentalnu laboratoriju u pomoćnoj dvorišnoj zgradi porodične kuće Plankovih u Grinevaldu.

Piće mu je pomoglo da se pribere. Znao je šta mora da uradi.

Prišao je telefonu, podigao slušalicu i rekao operaterki na centrali da ga spoji s brojem linije koju je Univerzitet dodelio njegovoj ličnoj asistentkinji. Slušao je sklopljenih očiju zvonjavu s druge strane veze, a onda konačno čuo podizanje slušalice.

„Magda? Magda, molim vas, oprostite zbog toga što vas zovem ovako kasno.“

„*Herr Plank?*“, začuo se sanjivi ženski glas. „Šta se dogodilo?“

„Sećate li se, Magda, da mi je pre nekoliko meseci stigao poziv iz Srbije, s Beogradskog univerziteta, da održim tamo seriju predavanja?“

Mala stanka, a onda: „Da, mislim da se sećam. Rekli ste, ako se ne varam, da im ništa ne odgovaram dok ne budete isplanirali putovanja za ovu godinu. Želite li da im sutra ujutro nešto odgovorimo?“

„Da, da, draga Magda. Odgovorite telegramom da im mogu biti na raspolaganju... sredinom juna. To će mi dati dovoljno vremena da priprelim predavanja i sve ostale pojedinosti.“

„U redu, biće to svršeno odmah ujutro.“ Nešto u tonu ženinog glasa ukazivalo je na to da Magda fon Burov, doktorantkinja kvantne mehanike i sekretarica velikog nobelovca, ne razume zbog čega je on morao da je pozove upravo sada da bi joj dao takva uputstva.

„Još nešto, Magda.“ Plank načas začuta kako bi ponovo prešao rukom preko lica. „Molim vas da pribavite telefonski

broj i stupite u kontakt s kancelarijom gospodina Nikole Tesle, u njegovim *Laboratorijama Tesla*, u Beogradu.“

„Da?“, odgovorila je njegova asistentkinja, sada već potpuno razbuđena. „S kakvim zahtevom?“

„Ne sa zahtevom“, ispravi je Plank, „već s molbom. Zamolićete ih, telefonom, a potom poslati i zvaničan dopis poštom, na memorandumu Univerziteta, za sastanak s gospodinom Teslom prilikom mog predstojećeg boravka u Beogradu. Napomenućete kako je posredi novo naučno otkriće koje bi za njega moglo biti veoma interesantno. Jeste li zapisali?“

„Jesam“, odgovori gospođica Fon Burov. „Vi ćete sutra doći u uobičajeno vreme?“

„Nažalost, neću, draga Magda. Čini mi se da sam se malo prehladio i bilo bi bolje da uzmem slobodno do kraja nedelje. Pomerićete mi sve sastanke za sledeći utorak pa nadalje, a predavanja iz matematike i mehanike u četvrtak i petak održite vi umesto mene. U redu?“

Kratka tišina. „Naravno“, začu on odgovor. „Još nešto?“

„Ne, Magda. To bi bilo sve. Laku noć.“

„Laku noć, *Herr Plank*.“

Ostao je načas zagledan u slušalicu koju je držao levom i telo telefona koje mu je bilo u desnoj ruci. Onda je malu slušalicu okačio o viljušku i odložio aparat na ormarić.

Magda fon Burov je bila savršena asistentkinja i nimalo nije sumnjao da će obaviti bez greške ono što je od nje zahtevao. Ali upravo to njeno savršenstvo nagonilo ga je na pomisao da je na to mesto postavljena zahvaljujući suptilnoj manipulaciji tajne policije. Plank nije imao nikakvih iluzija o svom položaju. Bio je slavan, ugledan i bogat: stvarao je budućnost, zajedno s ostalim nadarenim naučnicima njegove generacije, ali je i dalje zavisio od političkih i državnih

interesa carevine. Danas, u martu 1919, svet je kročio u tehnološko doba neslućene perspektive, i ljudi poput Ajnštajna, Planka – pa i Tesle – bili su i te kako svesni toga da se iza kulisa svetlog i optimistički otvorenog sveta naučnih konferencija odvija mračna špijunska aktivnost velikih sila, željnih da ostvare naučnu, tehnološku i vojnu premoć nad suparnicima. Nije bilo nikakve sumnje da njegova asistentkinja polaže račune nekome iz sedišta carske tajne policije u Vilhelmštrase. Ali to je morao da prihvati i otrpi.

Podesio je naočari na nosu, vratio se crnom stolu i obema rukama oslonio o njegovu ivicu zagledavši se u neobične objekte obasjane slabim svetlom lampe. Udahnuo je duboko, progutao nasuvo i nesigurnim rukama podigao prvi od njih.

I.

CANTARELLA! CANTARELLA!

BEOGRAD, JUN 1919.

Telo je pljusnulo u crnu vodu, ali u blizini nije bilo nikog drugog ko je to mogao da čuje. Anka Cukić je stajala na rubu kamenog Savskog pristaništa između dokova 11A i 11B, zagledana u tamne obrise dok je rečna voda nosila leš prema širokom ušću. Uz malo sreće, neće se zakačiti za kakvo brodsko uže ili kobilicu i proći će dani pre nego što kraljevska ili austrougarska rečna patrola pronađu mrtvog muškarca. A dotad će on već biti podnaduo i izobličen, mekih tkiva pretvorenih u masu nalik na sapun, sasvim dovoljno da bude neprepoznatljiv.

Ona se obazre oko sebe da još jednom proveri nije li kratkom incidentu prisustvovao kakav nepoželjni svedok. Pristanište je bilo pusto i u mraku; zato je gradska rasveta u centru Beograda bila raskošna, zahvaljujući mreži *Laboratorija Tesla*, i odsjaj mnoštva električnih lampi dizao se u tamno letnje nebo naglašavajući prepoznatljivije siluete Saborne crkve i Kalemegdanske tvrđave. Ali ovde, na

gradskim dokovima, radno vreme je odavno bilo završeno i mnoga pristanišna mesta zvrjala su prazna. Niz starih drvenih skladišta, udaljen nekoliko stotina metara od Anke, nazirao se tek kao crna amorfnna masa spram nešto svetlijeg, vedrog zvezdanog svoda; tamo čkiljave gasne lampe još nisu zamenile blistave električne svetiljke i malobrojni noćni čuvari kunjali su u kućicama, mezetili čvarke i sir uz rakiju, ili igrali domine. Bila je sigurna da je niko nije video.

Anka Cukić pogleda još jednom u reku, gde sada beživotnom telu više nije bilo nikakvog traga. Onda se okrenu, podiže tašnicu, koja je još ležala u prašini, i pođe natrag prema železničkoj pruzi. Iza šina je bio mali plato popločan kamenom, gde je, pored nekoliko velikih ceradom prekrivenih špeditera bez zaprege i jednog novog modela Gram-Bernštajnovog kamiona trotonca s oznakom *Mešovite robe Mitić*, stajao parkiran teslamobil. Žustrim koracima prišla je vozilu – bio je to električni kabriolet pušten u prodaju pre samo tri meseca, u proleće 1919 – otvorila vrata na strani vozača i sela za upravljač. Iako je na sebi imala usku suknju koja joj je dopirala do gležnjeva, pokreti dugih i snažnih nogu nisu joj bili sputani zahvaljujući vešto skrivenom podužnom razrezu, za koji je bila zaslužna gospođa Alimpijević, ugledna stara šnajderka, kojoj je Anka redovno poveravala svoje odevne predmete na doradu. Tako je mogla nesmetano da koristi komande u vozilu, razmeštene po ugledu na sada već prevaziđene tipove automobila koje su pokretali motori s unutrašnjim sagorevanjem. Mlada žena je aktivirala elektromotor teslamobila pritiskom na dugme u kontrolnoj tabli: brojčanik za merenje raspoložive količine struje u akumulatoru, brzinomer i drugi indikatori blesnuli su obasjavši odozdo avetnim belim sjajem Ankino ovalno, privlačno lice. Farovi vozila raspršili su mrak ispred

nje. Anka ubaci menjač u brzinu, nagazi na pedalu za dotok struje i teslamobil glatko kliznu napred, zavi po pustom platou, pa skrenu u Savsku.

Žurila je svojoj kućici na Senjaku. Želela je da što pre skinu sa sebe ovu smešnu odeću i uroni u toplu kupku, možda uz flašu šampanjca i malo opijuma. Kao i uvek, htela je da što pre zaboravi na posao.

Ali dok je iznajmljeno električno vozilo, vlasništvo pansiona gospođe Perside Bosiljčić, prolazilo sad već jarko osvetljenim širokim ulicama prestonice postojanom brzinom od trideset kilometara na sat, razmišljala je o čoveku koga je upravo ubila i prepustila rečnim talasima.

Kakav je razlog Vatikan mogao da ima kako bi u Beograd poslao svog najpouzdanijeg ubicu?

Slegnula je ramenima dok se teslamobil peo mirnom ulicom punom platana prema njenom stanu. U Kancelariji su smatrali kako nije njeno da zna razloge. A njen trajni zadatak bio je da ukloni opasnost po državu i dinastiju, i ona ga je efikasno i nepogrešivo izvršavala.

Bruno Grimaldi je bio iskusan i podmukao ubica. Putovao je pod lažnim imenom – Đorđo Đordani – i došao u Beograd navodno na Sajam hrane i poljoprivrednih proizvoda, kao zastupnik velikog talijanskog proizvođača pršute. Ali u koferu je, pored mirisnih i ukusnih uzoraka, imao i alatke svoje prave profesije: komplet noževa različitih veličina, za bacanje, probadanje i rasecanje, oštih dovoljno da prepolove svilenu maramu ispuštenu na njihovo sečivo. Grimaldi je bio opasan i zastrašujući protivnik. Međutim, imao je jednu veliku slabost.

Bio je muškarac.

A Anka Cukić je mrzela muškarce.